

İngiliz Oryantalistlerinin Tasavvuf Araştırmalarına Katkıları

Süleyman DERİN*

Giriş

Tasavvuf bir hâl ilmi olması ve diğer dinî ilimlere göre teşekkülünü geç tamamlaması sebebiyle, ilk dönemlerden itibaren Müslüman ilim adamları arasında tartışma konusu olagelmıştır. Bu tartışmalar Batılı müsteşriklerin, tasavvufun başlangıcı ve gelişimi ile ilgili konularda daha serbestçe fikirler ortaya atmalarına sebep olmuştur. Zamanla bu fikirler İslam âleminde de makes bulmuş, pek çok aydın müsteşriklerin görüşlerini benimsemiştir. Sayı ve kalite açısından müsteşriklerin ortaya koyduğu bu eserleri görmezden gelmek mümkün değildir. Bu makalede Batılı araştırmacılardan daha ziyade İngiliz oryantalistlerin tasavvuf çalışmaları kronolojik bir çerçeve içinde incelenecek, yapmış oldukları çalışmaların içerik ve yöntemine dair genel bir değerlendirme sunulmaya çalışılacaktır.¹

I. İngiliz Oryantalizminin Başlangıç Dönemi

İngilizler denizci bir millet olması hasebi ile tarih boyu hareket kabiliyeti yüksek bir toplum olmuştur. Bu sebeple de İslam dini ve ülkeleri hakkında nispeten erken bir dönemde bilgi sahibi olmuşlardır.

Bu hususta genelde batılıların ve özelde İngilizlerin bir diğer avantajı da İslam ülkelerinde yaşayan Hristiyan azınlıklardır. İslam'ın verdiği geniş dini özgürlüklerden istifade eden bu azınlıklar hem batıya seyahat ederek Müslümanlar hakkında

---

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı.

1 Bu makale *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf* (İstanbul: Küre Yayınları, 2017, 2. Baskı) isimli eserden de faydalanılarak hazırlanmıştır.

bilgi vermekte, hem de İngiliz din adamları Hristiyan bölgelerini rahatlıkla ziyaret edebilmektedir. Meselâ Toledolu bir Hristiyan olan İbrahim b. Ezra 1158-59 yılları arasında Londra'da bulunmuş ve İslâm hakkında dersler vermiştir. Bu din adamları, Arapça temel eserlerin bir kısmını kendi dillerine tercüme etmişlerdir.

Orta Çağ'da Müslümanlar, Sicilya ve İspanya'da büyük bir medeniyet kurmuşlardı. Eğitim için bazı İngilizler bu bölgelere seyahat etmekte, İslâm-Arap üniversitelerinden İslam kültürünü rahatça öğrenebilmekteydi. Bunlar arasında öncü olarak sayılabilecek ilk şahıs Bathlı Adelard'dır. XII. yüzyılın ilk çeyreğinde İspanya ve Suriye'de uzun seyahatlerde bulunan Adelard, Arapça öğrenmiş ve Arap kültürünü incelemiş, bunun yanında birçok Arapça eseri Latinceye çevirerek, Hristiyan âleminin hizmetine sunmuştur.

Profesyonel manada İngiliz oryantalist araştırmalarının başlangıcı XVII. yüzyıl olarak kabul edilmektedir. Zira bu tarihten itibaren oryantalizm araştırmaları kesintisiz ve düzenli bir şekilde yürütülmüştür. 1632 yılında Sir Thomas Adams tarafından Cambridge'de, bu tarihten dört yıl sonra ise Başpiskopos Laud tarafından Oxford'da Arapça kürsüleri kurulmuştur. Böylece Arapça bir ilim ve din dili olarak İngiliz eğitim sistemindeki yerini almıştır. Cambridge'in ilk Arapça profesörlerinden olan Abraham Wheelock, aynı zamanda üniversite kütüphanesinde görev yapmış ve buradaki mevcut oryantal kaynakları yakından tanıma fırsatı elde etmiştir.²

İngiliz Seyyahları

İngiltere'de oryantalist çalışmalara olan ilginin artmasında seyyah ve tüccarlar önemli bir rol oynamıştır. Onların bazen abartılı, bazen de gerçeğe yakın tasvirleri, Doğu'nun gizemli dünyasını araştırmak isteyenlere yol göstermiştir. Bu dönemde yazılan seyahatnamelerin sayısı pek çoktur, öyle ki sadece XVII. yüzyılda Doğu hakkında yayımlanan seyahatnamelerin sayısı 200'ü aşmıştır.³

Bu seyahatnameler arasında tasavvuf ve sûfilik hakkındaki ilk malumata Fransızcadan İngilizceye tercüme edilen Nicholay'ın *Voyages* adlı eserinde rastlanmaktadır. Bu eser 1585 yılında T. Washington tarafından *The Navigations into Turkie* adıyla İngilizceye çevrilmiştir. Her ne kadar eser bir İngiliz'e ait olmasa da böyle erken dönemde tercüme edilerek yayımlanması, kitabın İngilizler için önemli olduğunu gösterir.

İngilizlerin öncü seyyahlarından William Biddulph 1600 ile 1608 yılları arasında Afrika, Asya, Suriye, Sicilya, Mezopotamya, Ken'ân, Galile, Samaria, Judea, Filistin, Kudüs ve Kızıldeniz bölgelerini gezmiş ve yakını Bezalief Biddulph'a seyahat

2 J. D. Pearson, *Oriental and Asian Bibliography An Introduction with some references to Africa*, Londra: Crosby-Lockwood, 1966, s. 22.

3 Yücel Bulut, "Oryantalizmin Tarihsel Gelişimi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Marife* (3), 2002, s. 21.

notlarını mektup yoluyla haber vermiştir. Elde bulunan yirmi kadar mektubundan derlenen bilgiler 1609 yılında Londra’da seyahat notları olarak basılmıştır.

Tasavvuf hakkında bilgi veren⁴ seyyahlar arasında Sanderson, Osmanlı ile İngiltere arasında ticarî faaliyetleri düzenlemek üzere İstanbul’a elçi olarak göndermiştir. Sanderson, İstanbul, Suriye, Filistin ve Mısır’da gezmiş ve buralarda gördüğü ilginç olayları anlatmıştır.⁵ Bu tür seyahatnamelerin başlıca problemi seyyahların çoğu zaman hayal ile gerçeği birbirine karıştırmaktan kendilerini alamamalarıdır. Seyyahların ciddi bir eğitimden geçmemiş olmaları, seyahat ettikleri coğrafyalar ve bu coğrafyaların kültürlerine yabancı olmaları da onların objektif bilgi vermelerine engel olmuş görünmektedir. Ayrıca seyyahlar seyahatnamelerini daha ilginç hale getirme dürtüsü ile kastî olarak gerçek dışı bilgiler de verebilmişlerdir.

II. İngiliz Oryantalizminin Kuruluş Devresi: XVII. ve VIII. Yüzyıllar

Oryantalizmin kuruluş devresinden kastımız, İslam âleminin akademisyenler tarafından incelenmeye başlandığı dönemdir. XVII. yüzyılda hem Oxford hem de Cambridge üniversitelerinde Arap ve İslâm araştırmaları kürsüleri kurulmuştur. Bu iki kürsünün kurulmasına vesile olan kişilerin şahsiyetleri, İngilizler nezdinde oryantalizmin hedeflerine ışık tutması açısından ilginçtir. Oxford kürsüsü, zamanının önde gelen din adamlarından Başpiskopos Laud tarafından kurulmuştur. Laud sadece kürsüyü açmakla kalmamış aynı zamanda kütüphanesinin oluşması için de şahsen yardımcı olmuştur. 1634’te Doğu Akdeniz Şirketi’ne yazdığı bir mektupta, “Doğu’dan gelen her geminiz muhakkak bir Arapça, bir de Farsça yazma ile dönsün” emrini vermiştir.⁶ Bu tavsiyenin bir neticesi olarak bugün Londra, Oxford ve Cambridge’deki kütüphaneler bazen İslam ülkelerinde bile bulunmayan elyazmaları barındırmaktadır.

İngiliz oryantalistleri arasında oryantalizmi bir müessese haline getiren en önemli şahıs William Jones (ö. 1794) olarak kabul edilmektedir. Oryantalistler hakkındaki araştırmaları ile öne çıkan Arberry, Jones’u oryantalizmin İngiltere’deki kurucusu olarak tanıtmaktadır. Zira Jones’dan önce yaşayan oryantalistler araştırmalarını ferdî olarak yürütürken, o bu sahada faaliyet gösterecek kurumların temelini atmıştır.⁷

4 Bu hususta doğrudan tasavvuf ismini kullanmayan Sanderson, kaleme aldığı hatıralarında Mısır’da gördüğü bir veli hakkında bilgiler vermemektedir. Her ne kadar bu bilgiler seyyahların ciddi bir eğitimden yoksun bir şekilde yola çıktıklarını gösteren emareler de olsa da tasavvufa dair Batı’nın tasavvufi kişi ve meselelere dair ilk bilgi aktarmalarını burada görebilmekteyiz.

5 Sir William Foster, *The Travels of John Sanderson in the Levant 1584-1602*, Londra, 1931, s. 46.

6 Stephan Roman, *The Development of Islamic Library Collections in Western Europe and North America*, Londra, 1990, s. 2.

7 Arberry, *Oriental Essays, Portraits of Seven Scholars*, George Ailen and Unwin, Londra, s. 49.

William Jones, 15 Ocak 1784'te, Royal Asiatic Society of Bengal'i kurmuştur. Ahmet Davutoğlu bu tarihi oryantalist çalışmalarda bir kırılma noktası olarak görmektedir. Zira ona göre Bengal'deki İngiliz idaresi oryantalist çalışmaları yerel kültürü tanıma faaliyeti olmaktan çıkarıp, idaresi altında bulunan bir toplumu yönlendirmenin bir parçası haline getirmiştir.⁸

1823'te Londra'da Royal Asiatic Society kurulmuş ve 1834'te bu cemiyet *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*'ı çıkarmaya başlamıştır. Kuruluşundan itibaren kral ve kraliçeler bu cemiyetin başlıca destekçileri olmuşlardır. Bu yakın ilgi neticesinde İngilizler oryantalizm sahasında önemli başarılarla imza atmışlardır.⁹ Akademisyen oryantalistlerin verdiği bilgiler daha sonra İngiliz askeriyesini de etkilemiş ve Müslümanların bulunduğu Hindistan gibi sömürge ülkelerine giden bir kısım askerler de oryantalizm alanında çalışmalar yapmaya başlamışlardır.

2.1. Asker Oryantalistler:

İngilizleri dünya siyasetinde başarılı kılan önemli unsurlardan biri onların askerlerine iyi bir eğitim vermesidir. Öyle ki pek çok üst düzey rütbeli asker kültürel ve dini konularda araştırmalar yapmış ve bunları yayınlamıştır. İngiliz oryantalistleri arasında askerî vazifelerle İslâm ülkelerinde ve özellikle Hindistan bölgesinde bulunanlar önemli bir yekûn oluşturmaktadır. Bu zevat sadece askerî görevlerle yetinmemiş, belki otoritelerini pekiştirmek için yönettikleri toplumları yakından tanımaya gayret etmişlerdir. Elde ettikleri bilgi ve tecrübelerini de yazıya dökerek oryantalizm sahasında önemli eserler vermişlerdir. Bu bölümde bu asker oryantalistlerden öne çıkanları ele alacağız.

2.2.1. Sir John Malcolm (ö. 1833)

Sir John Malcolm 1769 yılında İskoçya'nın Dumfriesshire kasabasında doğmuştur. Henüz on iki yaşında bir çocuk iken Hindistan'daki İngiliz ordusunda yetiştirilmek üzere askere alınmış ve 1783'te Hindistan'a gönderilmiştir.

Malcolm'un kaleme aldığı eserler daha çok Hindistan'daki siyasî ve askerî vaziyeti ele almaktadır. *Sketch of the Political History of India Since 1784* (1784'ten itibaren Hindistan siyasî Tarihinden Tasvirler) adlı eser 1811 ve 1826'da olmak üzere iki kere basılmıştır. *Sketch of the Sikhs* (1812); *Observations on the Disturbances in the Madras Army in 1809* (1812); *A Memoir of Central India*, (2 cilt, 1823) gibi siyasî eserleri İslâm tasavvufunu ve kültürünü ilgilendiren kıymetli bilgiler içermektedir.

8 Ahmet Davutoğlu, "Batı'daki İslâm Çalışmaları Üzerine", *Marife*, sy. 3, 2002, s. 42.

9 Cemiyetin detaylı tarihçesi için bkz. *The Royal Asiatic Society, Its History and Treasures*, Londra, 1979, s. 1-78.

2.2.2. James William Graham

William Graham'ın hayatı hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Kendisi Malcolm John'un mahiyetinde çalışan subay rütbesinde bir askerdir. Arberry'nin bildirdiğine göre orduda dil uzmanı olarak görev yapmıştır.¹⁰ Tasavvuf sahasında fazla bir eser vermemekle beraber, Graham'ın önemi İngiliz oryantalistleri arasında tasavvuf hakkındaki ilk müstakil makaleyi kaleme almış olmasından kaynaklanır. Hatta onun bu makalesi diğer Avrupa dilleri arasında da bir ilk olarak kabul edilmektedir. Bu tarihe kadar tasavvufla alakalı mütalaalar İran tarihi ve kültürüyle ilgili eserlerde, bu kültürün bir parçası olarak ve özet halinde yer almaktaydı. İlk defa Graham tasavvufu müstakil bir ilim olarak ele almış, tasavvufun diğer ilimlerden farklı ve onlar gibi bağımsız bir ilim dalı olduğunu ortaya koymuştur. 1811 yılında bir konferansta serdedilen bu fikirler daha sonra *Transactions of the Literary Society of Bombay* adlı dergide bir makale olarak da yayımlanmıştır. Graham'ın makalesinin başlığı "A Treatise on Sufism, or Mahomedan Mysticism" başlığını taşımakta, başlıktan da anlaşılacağı üzere tasavvufu Muhammedî mistisizm olarak tarif etmektedir.

Netice olarak asker oryantalistlerin birçoğu sömürge gücüne sahip olmanın verdiği rahatlık ile tasavvuf hakkında aceleci ve indirgemeci yargılarda bulunmuşlardır. Erken dönem oryantalistleri olarak kabul edeceğimiz bu grubun en büyük yanlışı tasavvufu tamamen İslâm'dan ayrı bir din veya mezhep olarak görmeleri ve bunun sonucunda, Kur'ân ve Sünnet'in tasavvufi metotta oynadığı rolü inkâr etmeleridir.

2.2.Sivil Oryantalistler

2.2.1. Edward William Lane (ö. 1876)

İlmi hayatının çoğunu Mısır'da geçiren Lane, Mısırlı ulemâ ve üdebâ arasında da seçkin bir yer edinmiştir. 4 Ekim 1835'te İngiltere'ye geri dönerken, *Manners and Customs of Modern Egyptians* adlı kitabının ilk müsveddesini hazırlamıştır. Kitabı, Aralık 1836'da basılmıştır. *Modern Egyptians* yoğun bir ilgiyle karşılanmış, kısa sürede en çok aranan kitaplar arasına girmiştir. Kitabın ilk baskısının iki hafta içinde tükenmesi sadece onun şahsî başarısı olarak açıklanamaz. Bu İngilizlerin o dönemde İslâm âlemine olan ilgilerinin artmasından kaynaklanmıştır.¹¹

Lane'in başarısı disiplinli çalışma ve Mısırlılarla yakından kaynaşması neticesinde ortaya çıkmıştır. *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians* adlı eserinin başında yayımcısı şu notları düşer:

10 A. J. Arberry, *An Introduction to the History of Sufism*, Londra: StosiusInc/AdventBooks Division, 1942, s. 11.

11 Lewis, *British Contributions to Arabic Studies*, s. 21.

O, Araplar içinde onlardan biri gibi yaşadı. Onların kıyafetlerini giydi ve Arap ismi kullandı. Onların yeme içme âdetlerini benimseyerek içki kullanmaktan bile vazgeçti. Çatal bıçak kullanmayı bırakarak, onlar gibi elleriyle yemek yedi. Evlerinde ve pazarlarda onlardan biri gibi davrandı. Camilere ve onların en kutsal yerlerine girdi. Sonunda Arapların tam güvenini kazandı, hatta Araplar onun yabancı olduğunu bile unuttular. Böylece Lane, onların dünyasını yakından tanıdı, zira onlar hiçbir duygularını ondan saklamadılar.¹²

Tasavvuf ile alâkalı görüşlerini de açıkladığı bu eser, günümüzde kaybolmuş birçok mistik âdeti ve uygulamayı kaydederek bizlere aktarması açısından önemlidir. Zira Lane'den sonra Kahire, hızlı bir dönüşüme uğramıştır.

Lane, ikinci olarak, *Binbir Gece Masalları*'nı İngilizceye tercüme etmiştir. Zengin dipnotları ile tercümeyi çok daha anlaşılır hale getirmiştir. Bu dipnotlar o kadar detaylı ve bilgilendiricidir ki daha sonra *Arabian Life in the Middle Ages* adı altında müstakil bir kitap olarak basılmıştır.¹³ Bu tercümenin başka bir özelliği de görsel malzemelerin bolca kullanılması, birçok el çizimi resimlerle, o dönem Kahire'sinin ve mistik yapılarının büyük bir canlılıkla tasvir edilmesidir. 1838'de basılan bu eser hâlâ güncelliğini ve tercüme olarak da üstünlüğünü korumaktadır.

Lane, 1841 yılında *Selections from the Kur-an* adı altında Kur'ân'dan tercüme yapmıştır. Daha sonra da en önemli çalışması olan *Arabic-English Lexicon*, yani Arapça-İngilizce kamusu tamamlamıştır. Oryantalistlerin tasavvufi ve İslamî eserlere ulaşmada en çok kullandığı anahtar bir eserdir. Bu sahadaki sözlüklerin en kapsamlı olanlarından. Arberry'ye göre Lane'in sözlüğü şahıs olarak bir kişinin Arap diline yaptığı en büyük katkıyı temsil etmektedir.¹⁴

Lane, *Modern Egyptians* ve *Selections from the Kur-an* adlı eserlerinde, İslâm dini hakkında genel bilgiler verir. Ona göre İslâm tam bir teizm olup, Hıristiyanlığa göre daha saf fakat daha katı bir dindir. İslâm'ın inanç esasları gayet sade ve anlaşılır olup, İslâm'da hurafelere yer yoktur. Ruhbanlığın tiksindiriciliği ve iticiliği İslâm'da bulunmaz. Bununla birlikte İslâm kuralcı olup, mümine fazla bir hürriyet tanımaz. İslâmîyet, tanrı ile kul arasına Peygamber ve Kur'ân'ı yerleştirir; Müslümanları Tanrı ile doğrudan bir ilişki içine girmeye teşvik etmez. İslâm, tanrıyı sert ve acımasız olarak tarif eder; bu yüzden İsa Mesih'in tanrısında bulunan birçok merhamet öğelerini dışarıda bırakır.¹⁵

12 Edward William Lane, *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians*, BiographicalSketch, ts., s. 8-10.

13 Bernard Lewis, *British Contributions to Arabic Studies*, Oxford: Oxford Press, 1941, s. 22.

14 Arberry, *British Orientalists*, Londra, 1943. s. 20.

15 Edward William Lane, *Selections from the Kur-an*, Londra, 1879, s. XXXVIII.

Lane'in Kur'ân tercümesine girişteki bu önsözündeki tasavvuf ile ilgili olumsuz görüşleri diğer eserlerine de yansımıştır. *Modern Egyptians* adlı eserinde "Veliler ve Dervişler" başlığı altında işlediği tasavvuf konusunu, cinler ve perilerin konu edildiği "superstitions" yani "hurafeler" bölümünün içine yerleştirmiştir. Bu başlıktan da anlaşılacağı üzere, Lane, tasavvufu hurafe olarak ele almaktadır.

İslâm âleminin gerileme döneminde Mısır'da bulunan Lane, İslâm'ı ve özellikle de tasavvufu hurafelerden ibaret olarak göstermiştir. O dönemde hâkim olan rasyonalist bakış açısı ile tasavvufu incelediği için tabii olarak bu hareketi son derece olumsuz ifadelerle ortaya koymuştur. Müslümanlar arasında mühtedi bir Müslüman gibi yaşamasına rağmen İslâm'dan hiç etkilenmemiş, hemen hiçbir konuda İslâm'la ilgili müspet bir kanaat belirtmemiştir. O, Müslümanların hemen her tür inancını hurafe olarak göstermekte, kendilerinin "üstün medeniyet" olduklarını kanıtlamaya çalışmaktadır.

2.2.2. Edward Henry Palmer (ö. 1882)

Cambridge Üniversitesi Doğu Dilleri Bölümü'nde hocalık yapan Palmer *Oriental Mysticism* adlı eserini kaleme almıştır. Bu eserinde Aziz Nesefî'nin *Maksad-ı Aksâ* adlı kitabından faydalanmış, çoğu zaman bu eseri aynen tekrarlamıştır.

Palmer, *Oriental Mysticism* adlı eserinin yanında tasavvuf şiiriyle ilgili bir eser de yazmıştır. *The Song of the Reed and Other Pieces* (1877) adlı eserinde bazı Farsça, Arapça tasavvufi şiirlerin tercümesi yanında kendisine ait şiirleri de yayımlamıştır. Farsça şiirler arasında Mevlânâ, Enverî, Firdevsî ve Ömer Hayyâm'dan seçmeler vardır. Palmer, yukarıda adı geçen şairler arasında özellikle Hâfız'ı çok sever ve onu "sûfilerinsûfisi" olarak isimlendirir. *Encyclopaedia Britannica*'ya "Hâfız" maddesini yazmış ve hatta Truebner basımevine, Hâfız'ın *Dîvân*'ının tamamını tercüme etmeyi teklif etmiş, ama bu proje gerçekleşmemiştir.¹⁶

Palmer'in Arap diline olan hâkimiyeti İngiliz hükümetinin dikkatini çekmiş, ordunun Arapça bölümünün baş tercümanı olarak Mısır'a tayin edilmiştir. Palmer bir akademisyen olarak kalmak yerine bir istihbarat görevlisi olmayı kabul etmiş ve bölgede kendini Şeyh Abdullah diye tanıtmıştır.¹⁷ İngiliz oryantalistlerinin istihbarat işleri ile ilişkisi ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek kadar geniştir.

Palmer, Sina yarımadasında birçok istihbarat faaliyetinde bulunmuş ve at sırtında bölgenin çoğu yerlerini dolaşmıştır. Sina çölünde böyle bir seyahat esnasında, Arberry'nin bildirdiğine göre "yol kesici Araplar" tarafından öldürülmüştür. İngiltere ölümünü üzüntü ile karşılamış, 6 Nisan 1883'te Saint Paul Kilisesi'nde

16 John D. Yohannan, *Persian Poetry in England and America*, New York: Caravan Books, 1977, s. 175; E. H. Palmer, "Hâfız", *The Encyclopedia of Britannica*, 13. edisyon, Londra-New York, 1911, 1926, c. XI, s. 812-13.

17 Necib Akikî, *Müsteşrikûn*, Kahire: Dârü'l-Meârif, 1980, c. II, s. 65.

adına cenaze merasimi düzenlemiş ve öldürülen iki asker ile onun hâtrasına bir anıt dikilmiştir.

Netice olarak hem Lane, hem de Palmer sivil olarak oryantalizm hayatına atılıp daha sonra askerî görevler üstlenen oryantalistlere birer örnektir. Ne var ki Palmer arkadaşları Lane kadar başarılı olamamış ve hatasını canıyla ödemiştir.

2.2.3. Edward H. Whinfield (d. 1836-ö. ?)

Edward H. Whinfield tasavvuf sahasında telif eserlerinden ziyade, tercümeleriyle tanınmış bir oryantalisttir. Tasavvuf edebiyatının önemli kitaplarından *Mesnevî*'yi 1887'de kısaltarak tercüme etmiştir. 1880'de *Gülşen-i Râz*'i edisyon kritikle beraber çevirerek yayımlamıştır. Ömer Hayyâm'ın *Rubâiyyât*'ını, Abdurrahman-ı Câmî'nin *Levâ'ih* adlı eserini de İngilizceye tercüme eden Whinfield, böylece tasavvuf edebiyatının İngiltere'de tanınmasına büyük katkıda bulunmuştur. Tasavvuf hakkında telif bir eseri olmamakla birlikte *Levâ'ih*'in tercümesinin girişinde tasavvuf ile alakalı genel bilgiler vermiştir. Tasavvufu tanıtan bu giriş "Preface on the Influence of Greek Philosophy Upon Sufism" başlığını taşır.¹⁸ Biz, onun, tasavvufun doğuşu ve gelişmesi hakkındaki başlıca fikirlerini değerlendirirken bu makalesini göz önüne aldık.

Tasavvufî eserleriyle İngiltere'ye tanınmasında büyük rol oynayan Whinfield, bununla birlikte tercümelerin girişlerinde tasavvufun doğuşunda ve gelişiminde Yeni Eflatuncu görüşlerin etkili olduğunu iddia etmiştir. "(Hz.) Muhammed'in zühd hayatından nefret ettiği" şeklinde ilmi geçerliliği bulunmayan ve akademik bilimsel ilkelere uygun olmayan bu aşırı iddiaları da Whinfield'in cevaplandırması gereken bir husus olduğunu ifade etmeliyiz.

2.2.4. Edward Granville Browne (ö. 1926)

7 Şubat 1862'de Gloucestershire'ın Uley kasabasında doğan Edward Granville, Trinity koleji, Glenalmond ve Eton gibi günümüzde de şöhretlerini sürdüren okullarda eğitim görmüş, iyi yetişmiş bir insandır.¹⁹

Mühendislik eğitimi almayı planlayan Browne, babasının tavsiyesi üzerine tıp eğitimi almaya karar verir. Bu yıllarda meydana gelen 1877-78 Türk-Rus savaşları ilk defa onun ilgisini Doğu'ya çevirmesine neden olur. Kendi ifadesiyle, daha önce ne Doğu ile ilgilenmiş ne de İslâm âlemini merak etmişti. 1887-1888 yıllarını İran'da geçiren Browne, Tebriz, Tahran, İsfahan, Şiraz, Yezd ve Kirman şehirlerini dolaşmış ve buralardaki mutasavvıf, derviş ve kalenderlerle yakın dostluklar kurmuştur. Seyahatinin akabinde *A Year Among the Persians* adlı kitabını yazmış

18 Arberry, *An Introduction*, s. 29.

19 *Dictionary of National Biography*, 1922-1930, ed. J. R. H. Weaver, Oxford: Oxford University Press, 1961, s. 123; *A Century of British Orientalists 1902-2001*, (ed. C. Edmund Bosworth), Oxford: Oxford University Press, 2001, s. 78.

ve bu kültüre verdiği büyük hizmetlerin ilk adımını atmıştır.²⁰ Bu kitap 1893'te basılmış ve daha sonra da birkaç basımı tamamlanmıştır.

1890'lı yıllarda Babailik üzerine çalışan Browne, onlar hakkında ciddi eserler vermiştir. *A Traveller's Narrative written to illustrate the Episode of the Bab* (Cambridge University Press, 1891) bunlardan biridir. İki yıl sonra aynı yayınevi tarafından "*A New History of Mirza Ali Muhammad the Bab*" adlı kitabı yayımlamıştır. 1910'da ise Babailiğin önemli metinlerinden olan *Kitab-ı Nuktatü'l-Kâf* adlı eserin tahkikini gerçekleştirmiş ve 1918'de ise *Materials for the Study of Bâbi Religion* adlı araştırmasını neşretmiştir. Ayrıca Babailiğin uzantısı olarak Hurûfilîği de çalışmış ve *Royal Asiatic Society* dergisinde 1889 yılında bu konuda bir makale yazmıştır. Daha sonra Palmer'in başlayıp da bitiremediği Cambridge'deki yazma eserlerin kataloglarının tamamlanması işine devam etmiştir. Cambridge Üniversitesi tarafından 1896'da bastırılan eser vesilesiyle, Browne kütüphanedeki el yazmalarının hemen hepsini yakından tanıma imkânına kavuşmuştur. Bu katalogun 87-91 sayfalarında "Sufism" başlığı altında tasavvufla alakalı eserleri tanıtır. Ayrıca şiir dalı altında tanıttığı bölümde de Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Abdurrahman-ı Câmî gibi birçok sûfî şairin eserlerine yer verir.²¹

A Literary History of Persia Browne'un en önemli eseri olarak kabul edilir.²² Browne, İran'ın edebiyat, din, felsefe ve bilim sahasındaki dehalarını ortaya koymak için kaleme aldığı belirttiği *A Literary History of Persia* adlı eserini, Sisher Unwin Basımevi'nin isteği üzerine yazmaya başlamıştır. Bosworth'a göre, Browne'in bu çalışmaları sayesinde, Fars edebiyatı 20. yüzyıl İngiltere'sinde genel kültürün bir parçası haline gelmiştir. Abdurrahman Bedevî de pek çok oryantalisti ele aldığı kitabında Browne'in Fars edebiyatını anlatan kitabını, yabancı bir dilde yazılmış en geniş ve en kaliteli kitap olarak gösterir.²³ Böylece Browne'in eserleri İslâm âleminde hüsn ü kabul görmüştür.

Browne, diğer birçok İngiliz oryantalisti gibi tasavvufu sadece şiir divanlarına bakarak değerlendirmemiş, sûfî klasiklerini de işin içine katarak daha akademik bir tutum sergilemiştir. Fars şiirine olan merakı, onun konuya geniş bir açıdan bakmasına engel olmamıştır.

Tasavvufun sûf kökünden geldiğini, kelimenin Farsça tercümelerini de dikkate alarak güçlü bir şekilde ortaya koymuştur. O tasavvufun gelişiminde Hint ve İran etkisinden çok, Yeni Eflatunculuk etkisini öne çıkarır. Bununla birlikte, söz konusu etkileşimin delilleri tam olarak tespit edilemediği için bu konuda çok

20 *Dictionary of National Biography 1922-1930*, s. 123.

21 Bkz. Browne, *A Catalogue of the Persian Manuscripts in the Library of the University of Cambridge*, Cambridge: Cambridge University Press, 1896, s. 286-392.

22 Bkz. Nicholson, *Studies in Islamic Poetry*, Cambridge University Press, 1921.

23 Abdurrahman Bedevî, *Mevsûatü'l-Müsteşrikîn*, Beyrut: Dârü'l-İlm, 1984, s. 51.

ısrarcı olmamıştır. Browne batini akımlar hususunda uzman olduğu için tasavvuf ile diğer bâtinî karakterli İslâmî hareketler arasındaki farkları başarılı bir şekilde ortaya koyar. Ona göre tasavvuf Sünnî karakterli olup, diğer bâtinî hareketler gibi dogmatik değildir. Onun önemli sayabileceğimiz özelliklerinden biri ise, oryantalistler arasında Türklere olan sempatisi ile bilinmesidir.

2.2.5 David Samuel Margoliouth (ö. 1940)

Margoliouth'un İslâm'ın ana konuları ile alâkalı olarak verdiği ilk telif eser 1905 yılında basılan *Mohammad and the Rise of Islam* adlı eserdir. Daha sonra 1911'de *Mohammedanism* adlı kitabını kaleme almıştır. 1913 yılında Londra Üniversitesi'nde, İslâm'ın doğuşu ve gelişimiyle ilgili verdiği konferansları *The Early Development of Mohammedanism* adı altında neşretmiştir. Peygamberimiz'in hayatına dair eserlerinin sonuncusu ise ölümünden bir yıl önce yayımladığı ve halka yönelik bir eser olan *What did They Teach: Mohammed* adlı eserdir. Konuya yaklaşımı 'Muhammed'in Öğretileri' başlığı altında özetlendiği için İslâm'ı ilâhî bir din olarak kabul etmediği anlaşılmaktadır. Tasavvuf ile alâkalı müstakil bir eser vermemekle birlikte, bu konuyu eserlerinde, "İslâm'da Manevi Hayat" başlığı altında incelemiştir.²⁴

Margoliouth, Kahire, Kudüs ve Şam'ın tarihini ve tarihî binalarını tanıttığı *Cairo, Jerusalem and Damascus* adlı eserinde zaman zaman sûfilerden de bahseder. Bu eserinde, İslâm zühdünün evliliğe izin verdiğini, ama zâviyelerde yaşayan kimselerin bir kısmının bekârlığı tercih ettiğini söyler.²⁵ Bu konuya özel vurgu yapması bekâr yaşamının Hıristiyan ruhbanlığının bir âlâmeti olmasındandır.

Tasavvuf konusuna ayırdığı bölümü bitirirken Margoliouth, İslâm ülkelindeki misyonerlik faaliyetlerini de değerlendirir. Birçok ülkede Müslümanlar Hıristiyan yöneticilerin tahakkümü altında olmasına rağmen, misyonerler onları Hıristiyanlaştırma hususunda yeterince başarılı olamamışlardır. Ona göre bunun başlıca nedeni Hıristiyan yöneticilerin Müslümanlara karşı toleranslı davranmaları ve misyonerliği ciddiye almamalarıdır. Margoliouth, daha da ileri giderek bu yöneticilerin Hıristiyanlığa bağlılıklarından şüphe ettiğini bildirir. Kitabın bu bölümünde Margoliouth misyoner arkadaşlarına hitap etmektedir. Zaten bu dönemdeki kitapların çoğu, sadece Hıristiyan okuyucular için yazılmıştır. Zira o günlerde İslâm âlemi, bu tür kitapları okuyabilecek durumda değildir.

Misyonerlik açısından Margoliouth'un ilgi çekici başka bir değerlendirmesi de şudur: Hiçbir din veya sistem, İslâm'ı yerleştiği yerlerden söküp atamamakta ve onun yerini alamamaktadır. Durum böyle olunca, İslâm, Batı bilimi tarafından

24 Kamil Yaşaroğlu, "Margoliouth David Samuel", *DİA*, İstanbul, c. XXVIII, s. 54.

25 David Samuel Margoliouth, *Cairo, Jerusalem and Damascus three chief cities of the Egyptian sultans*, Londra, 1907, s. 120.

şekillendirilmeli ve terbiye edilmelidir.²⁶ Başka bir deyişle Margoliouth İslâm'ın yok edilmesinin mümkün olmadığını, ancak onun Avrupalıların kontrolünde bulunması gerektiğini savunmaktadır. Bugünün Batının ve özellikle de Amerika'nın İslam âlemine uyguladığı politikalarda Margoliouth gibi misyoner ruhlu oryantalistlerin önemli payı olduğu aşikârdır.

Margoliouth, zaman zaman tasavvufa mahsus zikir gibi uygulamaların psikolojik temellerine inmeye çalışmış ve daha sonraki psikolojik ağırlıklı araştırmalara ön ayak olmuştur. Onun bu konuda getirdiği açılımlar geliştirilerek devam ettirilmelidir.

Margoliouth, kuralsız (bî-şer) tasavvuf anlayışını ve ibâhiyeciliği genelleştirerek belli makamdan sonra ibadet ve kuralların terk edilebileceğini iddia etmektedir. Bu tür bir iddia Sünnî tarikatların büyük çoğunluğu için doğru değildir.

2.2.6 Duncan Black Macdonald (ö. 1943)

1903 yılında neşrettiği *Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory* adlı eseri İslâm fihkî ve teolojisi üzerine yapılmış son derece önemli bir çalışmadır. 1907-1908 yıllarında Kahire, Kudüs, Nablus, Şam ve İstanbul'da geçirdiği yedi ay süresince edindiği tecrübe ve bilgileri konu alan konferanslar verdi (Hartford-Lamson Lectures, 1909). Daha sonra bu konferansları 1911'de *Aspects of Islam* adı altında kitap olarak neşretmiştir.²⁷ Ayrıca hem Amerikan Doğu Cemiyeti dergisinde, hem de "Journal of the Royal Asiatic Society" makaleleri çıkmıştır. Bunlardan 1899 tarihli *Amerikan Doğu Cemiyeti* dergisinde yayımlanan (ss.32-71) Gazzâlî'nin hayatı adlı makalesi önemlidir.²⁸

Üçü İslâm, ikisi de Yahudi geleneği üzerine olmak üzere beş kitap telif etmiştir. Bunun yanında Leiden İslâm Ansiklopedisine (The Encyclopedia of Islam) seksenden fazla madde yazmıştır.

Macdonald'ın eserleri ilginç sosyolojik ve psikolojik yorumlara yer vermesi açısından önemlidir. Mesela, Kahire'de katıldığı bir lafza-i celâl zikrini şu şekilde tasvir eder:

Zikir halkasında yer alan gençler son derece istekli ve arzulu görünüyorlardı. Onları seyrederken, 'Niçin böyle zikir yapıyorlar, bu onları eğlendiriyor mu?' şeklinde bir soru aklıma geldi. Bunun eğlence için yapılmadığı kesindi, fakat zikirde onları çeken bir câzibe vardı. Zikirlerde dinî duyguların tavana vurduğu, aradaki perdelerin kalktığı ve hatta belli oranda kendilerini hipnotize ettikleri bir durum söz konusuydu. Dervişler kendilerini sanki tatlı bir rüya âlemine sokmuşlardı. Zikir ileriki safhalarda daha da hızlı bir ritim kazanıyor ve tekrar edilen lafızlar

26 Margoliouth, *Cairo, Jerusalem and Damascus*, s. 224.

27 Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Sinanoğlu, "Macdonald, Duncan Black", *DLA*, İstanbul, c. XXVII, s. 296-97.

28 Bedevî, *Mevsûatü'l-Müsteşrikin*, s. 373.

da değişiyordu. Bu zikirlerde davul ve defler de kullanılmaktaydı. Bu tür musiki aletleri zikri hızlandırıp, yavaşlandırmakta ve ritmi ayarlamaktaydı. Zikrin verdiği manevi zevkten dolayı aynı genç insanları her gün bu ortamlarda görmek mümkündü. Ben de kendimi zikrin gücüne teslim ediyordum. Hatta bazen zikre katılmak, gençlerin arasına dalmak istiyordum. Utanarak söyleyeyim ki bunu yapmama engel olan tek şey ayağımdaki botları çıkarmanın zorluğu olmuştur.²⁹

Macdonald belki de bu tür gözlemlerinden dolayı İslam tasavvufunun diğer mistik akımlara göre çok daha güçlü olduğunu düşünür. Hatta biraz daha ileri giderek bu gücün aynısını Hıristiyanlık için de arzu eder. Oryentalistlerin çoğu, Hıristiyanlık mistisizminin daha güçlü olduğunu ve tasavvufun ruhanlıktan geldiğini iddia ederken onun tam da bunun zıddını savunması ilginçtir. Macdonald tasavvufun hayattan kopuk olmaması sebebiyle daha güçlü olduğunu ve bu durumuyla Hıristiyanlığa rakip olduğunu düşünmektedir.

Son olarak Macdonald da çağdaşı Margeliouth gibi tasavvuf ile ilgili bilgilerini misyonerliğin hizmetine sunmaya çalışmıştır. Misyonerlik ve oryantalizm konusu müstakil olarak çalışılmalıdır.

2.2.6. Reynold Alleyne Nicholson (ö. 1945)

Nicholson akademik hayata ilk adımını 1898 yılında Mevlânâ'nın *Dîvân*'ından seçtiği şiirlerin çevirilerini *Dîvâni Shamsi Tabriz* adıyla yayımlayarak atmıştır. Mevlânâ'nın eserleri arasında *Dîvân*'ın ihmal edildiğini düşünerek bu işi üstlenmiştir. Böyle erken bir dönemde onun *Dîvân*'a dikkat çekmesi İngiliz oryantalizminin bu çağda geldiği seviyeyi göstermesi açısından önemlidir. Nicholson, gazelleri tercüme etmekle yetinmemiş, ayrıca tercümelerin yanında Farsça orijinal metinlerini de vermiştir. Daha sonra aynı metotla, *Mesnevî* den de seçmeler yapmış ve bunları tercüme ederek yayımlamıştır.³⁰ *Dîvân*'dan ve *Mesnevî* den yaptığı tercümelerin neşri, o gün için Batı âleminde büyük bir boşluğu doldurmuştur. Nicholson, *Mesnevî* deki hikâyeleri kısaltmış ve sadece ana hikâyeleri ele alarak *Mesnevî*'yi kolay anlaşılır hale getirmiştir.³¹

Nicholson, 1905-1914 yılları arasında tasavvufla alâkalı dört temel eserin yayın ve çevirilerini hazırlamıştır. Bunlardan ikisi Farsça olup, Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ'sı* (2 cilt, 1905, 1907) ile Hucvîrî'nin *Keşfü'l-Mahcûb*'udur (1911). *Tezkiretü'l-Evliyâ*'yı arkadaşım ve meslektaşım dediği E. G. Browne'nin yardımlarıyla hazırladığını

29 Bedevî, *Mevsûatü'l-Müsteşrikîn*, s. 160-62.

30 Nicholson, *Selected Poems from the Dîvânî Shamsi Tabriz*, Cambridge University Press, 1898; tıpkıbasım: Cambridge University Press, 1952, s. viii.

31 Nicholson, *Tales of Mystic Meaning Being Selections from the Mathnawi of Jalal-ud-Din Rûmi*, Londra, 1931, s. XVI.

bildiren Nicholson, ona olan şükran borcunu her zaman dile getirmiştir.³² Ayrıca Browne'in *A Literary History of Persia* adlı eserini de kendine model olarak almış, onun Fars edebiyatı için yaptığını kendisi Arap edebiyatı için yapmış, hatta eserinin başlığını da Browne'in eserinden esinlenerek *A Literary History of the Arabs* şeklinde koymuştur. Arberry'ye göre bu eser Batı dillerinde sahayla alâkalı yapılan araştırmaların en iyisidir.³³

Diğer iki eser ise; İbnü'l-Arabî'nin *Tercümânü'l-Eşvâk* (1911) adlı divanı ile Serrâc'ın *Lüma'* (1914) adlı Arapça eseridir. Oryantalistler arasında Nicholson, tasavvufun klasik eserlerini neşretmeye verdiği önem sebebiyle ayrı bir yere sahiptir. *Kitâbü'l-Lüma'*'nin tercümesini takdim ederken bize şu bilgileri vermiştir:

Bu eser uzun zamandan beri tasarladığım, tasavvuf tarihinin sağlam bir temelini oluşturma düşüncesinin ilk adımdır. Tasavvuf tarihini doğru olarak ortaya koyabilmek için hicrî 2. asırdan, 4. asra kadarki dönemde yazılan eserler okuyucuya sunulmalıdır. Massignon'un 'Tavâsin' adlı eserde yaptığı gibi bu tür eleştirel ve tahlîlî yayınlar, tasavvufun kaynaklarını tespit etmede çok faydalı neticeler verecektir.³⁴

Nicholson'un oryantalistler arasında göze çarpan bir diğer önemli özelliği de şiire olan düşkünlüğüdür. Hem *Mesnevî*'yi, hem de İbnü'l-Fârîz gibi sûfilerin şiirlerini İngilizceye nazmen tercüme etmesi çalışmalarının değerini iki kat artırmıştır. Zira katkısı sadece fikrî planda kalmamış, bedii olarak da şiirler İngiliz okuyucuları cezbetmiştir. Nicholson, *Studies in Islamic Poetry* adlı eserini büyük oranda tasavvuf ve şiir ilişkisine tahsis etmiştir. Farsça şiirleri derleyen bir antoloji olması yanında bu kitap ayrıca meşhur Suriyeli şair Ebü'l-Alâ el-Maarri'nin (449/1057) şiirlerini de ihtiva etmektedir.³⁵

Nicholson'un tasavvuf kültürüne yaptığı en büyük katkı, ömrünün sonlarına doğru hazırladığı *Mesnevî*'nin tenkitli neşridir. Nicholson, *Mesnevî*'nin tahkikli neşrini çok titiz bir şekilde gerçekleştirmekle kalmamış, ayrıca *Mesnevî*'nin tamamını İngilizceye çevirmiştir. *The Mathnawi of Jalalu'ddin Rumi* adlı tercüme sekiz cilt olup, on sekiz yıllık bir çalışmanın ürünüdür. Bu ciltler 1925-40 yılları arasında tedricen basılmıştır. Nicholson, Mevlânâ'nın hayatını, kişiliğini ve eserlerini konu alacak sonuncu bir cilt yazmayı planladıysa da bu düşüncesini gerçekleştirmeye ömrü vefa etmemiştir.³⁶ Bu haliyle bile yaptığı çalışma, Mevlânâ ve *Mesnevî*

32 FeridüddinAttâr, *Fâridü'ddin Attar's Tadhkiratu'l-Awliya* (ed. R. A. Nicholson), Londra: Luzac, 1905, c. I, s. 16.

33 Arberry, *Oriental Essays*, s. 205.

34 R. A. Nicholson, *Fi't-tasavvufi'l-İslâmî*, Afifi'nin girişi, s. mim.

35 Nicholson, *Studies in Islamic Poetry*, Cambridge: Cambridge University Press, 1921.

36 Nicholson, *İslâm Sûfileri* (trc. Mehmet Dağ, Kemâl Işık ve dğr.), Ankara: Kültür Bakanlığı, 1978, s. VII-IX.

araştırmacıları için büyük bir katkı olmuştur. Bugün Batı dünyasında onun çalışmalarına referans vermeden Mevlânâ'dan bahsetmek neredeyse imkânsızdır.

Ayrıca onun saha ile ilgili yazdığı ve 1914 yılında yayımladığı *Mystics of Islam* bazı konularda yeni bilgilerin ortaya çıkması ile güncelliğini yitirmişse de, hâlâ İngiliz okuyucu için sahanın klasikleri arasındadır.³⁷

Nicholson ayrıca sûfilerin biyografilerini ve görüşlerini sunduğu *Studies in Islamic Mysticism* adlı eseri de sahasında önemli bir boşluğu doldurmuştur. Bu kitabın başlıca konuları şunlardır: Ebû Said-i Ebü'l-Hayr'ın hayatı ve onun tasavvuf tarihindeki önemi, Abdülkerîm el-Cilî'nin *İnsan-ı Kâmil* adlı eserindeki görüşleri, İbnü'l-Fârız'ın kasideleri ile İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsü'l-Hikem* adlı eserinden bazı bölümlerin tercümesi. Özellikle Arap ve İran şiirlerini karşılaştırdığı bölümler araştırmacılara kıymetli bilgiler sunmaktadır. İbnü'l-Fârız'ın şiirleri ustalıklarla tercüme edilmiş, Arapça asılları ile beraber yan yana verilmesi sahanın öğrencileri açısından da çok faydalı olmuştur.³⁸

The Idea of Personality in Sufism başlıklı çalışma ise muhtelif konferansların derlenmesinden meydana gelmiş bir eserdir. Bu eser Tanrı'nın şahsiyeti ile sûfilerin Tanrı anlayışının kendine has karakteristiklerini ortaya koymaya çalışır. Nicholson, daha birçok makalesi ile bu sahaya yeni açılımlar ve katkılarda bulunmuştur.³⁹

Nicholson muhtelif eserlerinin giriş bölümlerinde tasavvufun kaynakları ile alakalı görüşlerini ortaya koymuşsa da, bu konuda en geniş bilgiyi *Journal of the Royal Asiatic Society*'de yayımlanan "A Historical Enquiry Concerning the Origin and Development of Sufism, with a List of Definitions of the Terms 'Sufi' and 'Tasawwuf' Arranged Chronologically" adlı makalesiyle bizlere sunmuştur.⁴⁰ Arberry'ye göre bu makale o güne kadar tasavvufun tarihçesi hakkında yazılan en önemli makaledir. Zira tasavvuf konusunda hem Batı'da hem de Doğu'da bu makale kadar araştırmacıların dikkatini çeken başka bir makale olmamıştır.⁴¹

Netice olarak Nicholson tasavvufî eserlerin tercüme ve neşrinde büyük hizmetleri geçmiş önemli bir oryantalisttir. Daha önce örneklerini verdiğimiz çağdaşları gibi tasavvufu sadece oryantalizm için bir araç değil aynı zamanda kıymetli bir amaç olarak da görmüştür.

37 Nicholson, *The Mystics of Islam* (1914: yeni edisyon 1962).

38 Nicholson, *Studies in Islamic Mysticism* (ilk baskı 1921), Cambridge, 1980, s. 162-164.

39 Annemarie Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, Univ of North Carolina Press, 1975, s. 10.

40 Bu makale "Tasavvufun Kaynağı ve Gelişimi Üzerine Tarihi Bir Araştırma" adı altında diğer makaleleriyle birlikte Abdullah Kartal tarafından tercüme edilip neşredilmiştir. Bkz. Nicholson, *Tasavvufun Menşei Problemi* (trc. Abdullah Kartal), İstanbul: İz Yayınları, 2004, s. 37-74.

41 Arberry, *Oriental Essays*, s. 203.

2.2.7. Arthur John Arberry (ö. 1969)

Fars edebiyatına büyük hizmetler veren Arberry, Fars edebiyatının önemli isimleri Firdevsî, Sa'dî, Rûmî, Hâfiz, Câmî, Attâr gibi mistik şairleri 1954'te basılan *Persian Poems, An Anthology of Verse Translations* adlı derlemesinde incelemiştir. Bu kitabında kendinden önce yaşayan William Jones, Edward FitzGerald, E. G. Browne, Nicholson, J. H. Hindley, J. Richardson, E. H. Palmer, Gertrude Bell, E. Pocock gibi oryantalistlerin şiir tercümelerine de yer vermiştir. Kitabının giriş kısmında İran edebiyatından İngilizceye yapılan tercümelemlerle ilgili değerlendirme de yapar.⁴²

Ayrıca Arberry *Classical Persian Literature* adlı eserinde İranlı şairlerin tasavvufi şahsiyetlerini değerlendirmiştir.⁴³ *Fifty Poems of Hafiz* adlı eserinde ise Hâfiz'in elli şiirini metinleri ve İngilizce tercümelemleri ile birlikte yayımlamıştır. Ayrıca bir önceki eserinde olduğu gibi Farsça şiirler sahasında İngiliz ve diğer oryantalistlerin yaptıkları çalışmaları detaylıca tanıtmıştır. Arap edebiyatı konusunda da çalışmalar yapan Arberry, *Arabic Poetry* (Arap Şiiri) adlı eserinde, önemli Arap şairlerinin şiirlerinden örnekler verir ve bunları tercüme eder. Bunlar arasında meşhur sûfi şair İbnü'l-Fârîz'ın *Kasîde-i Hamriyye*'si de vardır.⁴⁴ Tercüme ile beraber orijinal metinleri de verdiği için ilmî değeri yüksek bir eserdir.

İslâm'ın teolojik ve felsefî konularıyla da ilgilenen Arberry, vahiy ve akıl konusunu *Revelation and Reason in Islam* adlı kitabında genişçe işlemiştir.⁴⁵

Arberry'nin akademik hayatının şekillenmesinde hocası Nicholson önemli bir rol oynamıştır. Öyle ki o tasavvufî tabirle hocası Nicholson'ı kendisinin "mürşid"i olarak isimlendirmiştir.⁴⁶ Kelâbâzî'nin *Ta'arruf*unu, hocası Nicholson'ın tavsiyesi üzerine tercüme etmiş ve 1935 yılında yayımlamıştır. Arberry'ye göre bu kitap, Kuşeyrî'nin *Risâle*'si ve Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kütü'l-kulûb*'undan sonra tasavvufî sahada yazılan en önemli eserdir ve tasavvufî ile ilgili öncelikle okunması gereken ilk sekiz kitaptan biridir. Bunun sebebi kitabın hem kısa ve öz olması, hem de tasavvufî İslâm'ın Ortodoks (Sünnî) yorumu ile uzlaştırma başarısıdır.⁴⁷ Muhâsibî'nin *Kitâbü't-Tevehhüm*'ünün edisyon kritikli neşirini yapmıştır. Ayrıca Harrâz'ın *Kitâbü's-Sıdk* adlı eserini de yayımlamıştır.

Arberry'nin bizim için önemli olan bir diğer yönü de, kendi zamanına kadar yapılan oryantalist çalışmaları muhtelif kitaplarında özetlemiş olmasıdır. Onun

42 Arberry, *Persian Poems, An Anthology of Verse Translations*, Londra, 1954, s. v-ix.

43 Arberry, *Classical Persian Literature*, Londra, 1958, s. 222.

44 Bkz. Arberry, *Arabic Poetry*, Cambridge: Cambridge University Press, 1965, s. 126-132.

45 Arberry, *Revelation and Reason in Islam*, Londra, 1957, s. 28-30.

46 Arberry, *An Introduction*, s. 5.

47 Ebû Bekir el-Kelâbâzî, *The Doctrine of the Sufis*, (İng. trc. A. J. Arberry), Cambridge: Cambridge University Press, 1977, s. xiii.

British Orientalists: Oriental Essays adlı eserleri bu tür çalışmalarının güzel örneklerini teşkil eder. Aynı şekilde *An Introduction to the History of Sufism* (1942) kitabı da tasavvuf araştırmacıları için ayrı bir öneme sahiptir. Bu eserler tasavvuf ve oryantalizm konusunda her araştırmacının görmesini gerektirecek ehemmiyettedir.

Arberry, bir oryantalist olarak oryantalistleri değerlendirmiş, bize bu konuda içeriden birisi olarak kıymetli bilgiler vermiştir. Ayrıca o tasavvufun yanlış ellerde kötüye kullanılmasını samimiyetle eleştirmiş hatta bu yüzden tasavvufun modasının geçtiğini iddia etmiştir.

2.2.8. Margaret Smith (ö. 1970)

Margaret Smith, tasavvuf sahasında geçtiğimiz yüzyılda yetişen en büyük kadın oryantalistlerin başında gelir. Onun ilk eseri yine bir hanım olan Rabia el-Adeviyye üzerine olmuştur. Eser 1928'de *Rabia the Mystic and Her Fellow-Saints in Islam* ismiyle basılmıştır. Smith eserinde sadece Rabia'yı ele almamış, İslam'da kadın meselesine de uzunca değinmiştir.

Smith, Rabia'dan sonra Muhâsibî'nin hayatını ve görüşlerini ele aldığı *An Early Mystic of Baghdad* adlı eserini Londra'da yayımlamıştır.⁴⁸ Daha sonra da onun *er-Ri'âye*'sinin tahkiki neşrini yapmış böylece oryantalistlerin önemli tasavvuf klasiklerini neşretme geleneğini devam ettirmiştir.⁴⁹

Smith, *al-Ghazali the Mystic* adlı eserinde Gazzâlî'nin hayatını, onun tasavvufi görüşlerini ve tasavvuf tarihindeki yerini detaylı bir şekilde incelemiştir.⁵⁰ Gazzâlî ve Muhâsibî yanında onun İngiliz okuyucularına tanıttığı diğer önemli sûfi de Attâr'dır. *The Persian Mystics: Attar* adlı eserinde Smith, Attâr'ın hayatını, fikirlerini ve eserlerini tanıtır. *Mantuku't-Tayr*, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, *Pendnâme*, *Cevher* gibi eserlerinden bazı bölümleri tercüme ederek, onu Batı dünyasına tanıtmaya çalışmıştır.

1931'de *Studies in Early Mysticism in the Near and Middle East* adlı Hıristiyan mistisizmi ile İslâm tasavvufunu karşılaştırdığı önemli bir eser kaleme almıştır. Aynı yıl içinde *Introduction to the History of Mysticism* adlı eserini neşretmiştir. Bu kitabın her bölümünü dünya dinlerinden birinin mistisizmine tahsis etmiştir. Kısa bir eser olmasına rağmen farklı dinlerin mistisizimleri hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Daha sonra *Readings from the Mystics of Islam* adlı eserini 1950'de Londra'da yayımlamıştır. Bu eser elli civarında Arap ve İranlı sûfinin sözlerini ve şiirlerini

48 Margaret Smith, *An Early Mystic of Baghdad, A Study of The Life and Teaching of Harith b. Asad al-Muhâsibî*, Londra, 1935, s. vii.

49 Ebû Abdullah Hâris el-Muhâsibî, *er-Ri'âye li-Hukûkullâh*, ed. Margaret Smith, Londra, 1940.

50 Margaret Smith, *al-Ghazali the Mystic*, Lahore, 1983, s. 198-206.

kapsamaktadır. 1954'te *Sufi Path of Love* adlı eserini hazırlamıştır. Bu eserde sûfilerin aşk ile ilgili sözleri aktarılmıştır. Ayrıca *JRAS*, *Moslem World* gibi süreli yayınlarda bazen misyonerlik kokan bir üslup ile makaleler yazmıştır.

Smith'in Girton koleji Kütüphanesi'ne verdiği hâtratu hâlâ basılmamıştır. Bu eser basıldığında onun şahsiyeti ve tasavvufa/mistik hareketlere olan yaklaşımı daha iyi anlaşılacaktır. Her ne kadar eserlerinde Hıristiyanlık lehine ve İslam aleyhine önyargı taşısa da özellikle tahkik çalışmaları ve tercümeleri tasavvufun batıda tanınmasında etkili olmuştur. Ayrıca o Annemarie Schimmel gibi İslam'a ve tasavvufa çok daha pozitif yaklaşan, tasavvufu kendi yorumlarına göre değil de sufilerin tanımlarına göre ele alan hanım müsteşriklerin de öncüsü sayılabilir.

2.2.9. Robert Charles Zaehner (ö. 1974)

Zaehner, yakın dönem İngiliz oryantalistleri arasında Hint etkisini güçlü şekilde savunanların en başında gelmektedir. Bunun sebebi yazdığı eserlerden anlaşılacağı üzere kendisinin uzak doğu dinleri konusunda müteahhas olmasındır. Başlıca eserleri: *Zurvan: A Zoroastrian Dilemma* (Oxford 1955), *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism* (Londra 1961), *Hinduizm*, (Londra 1962), *Bhagavad-Gita*, (Oxford 1969), *Mysticism: Sacred and Profane* (Oxford 1957) gibi daha çok Doğu dinleri ve mistik sistemleri üzerine yaptığı çalışmalar oluşturmaktadır. Son çalışmaları arasında *Evolution in Religion* (1971), *Dialectical Christianity and Christian Materialism* (1971), *Drugs, Mysticism, and Make Believe* (1972) ve en son kitabı ise *Our Savage God* (1974) bulunmaktadır. Kendisi iyi derecede Sanskritçe bilmektedir.⁵¹

Zaehner daha çok Doğu mistisizmi konusunda uzmanlaşmış bir oryantalisttir. Londra Üniversitesi SOAS'ta verdiği konferanslardan meydana getirdiği *Hindu and Muslim Mysticim* adlı eserinde, Hint mistisizmi ile İslâm tasavvufunu yoğun dil ve gramer tahlilleri ışığında incelemektedir. Zaehner'in fikirleri tasavvuf karşıtı bazı Arap yazarlar tarafından İslam âleminde aleyhte olarak kullanılmıştır. Eserlerinde sıkça yaptığı semantik tahliller İlk bakışta çok ilmî görünse de, Zaehner yine kendisi gibi bu dilleri bilen meslektaşları tarafından ciddi olarak eleştirilmiştir. Üzücü olan Zaehner'in eserlerini değerlendirebilecek Uzak Doğu dilleri bilen araştırmacılarımızın olmamasıdır. Bu manada oryantalistler çok kolay ulaşılabilir imkânlarla sahiptir ve İslam hakkında hem tezleri, hem de antitezleri üretebilmek için her türlü veriyi elde edebilmektedirler.

51 *The New Encyclopedia Britannica*, ed. Warren E. Preece, Chicago: Encyclopaedia Britannica, 1979, c. XII, s. 883.

XXI. Yüzyıl Oryantalizmi

3.1. Julian Baldick

Julian Baldick halen hayatta olan bir ilim adamı olup, son dönemde tasavvufu alâkalı tartışma yaratacak önemli kitap ve makalelere imza atmıştır. Kendisi modern dönem oryantalistlerinin en uç örneklerinden birini temsil etmektedir. Zira İslâm'ı ve onun manevi cephesi olan tasavvufu tamamen yabancı kaynaklarla ilişkilendirerek açıklamaya çalışmaktadır.

Onun sahamızla ilgili kitabı *Mystical Islam, An Introduction to Sufism* adlı eseri dilimize de tercüme edilmiştir.⁵² Baldick İslâm'ın en temel fikirlerini başka dinlere dayandırmakta bazen de Rabia el-Adeviyye gibi hakkında kitaplar yazılmış sufileri tarihsel bir mitoloji olarak nitelendirmektedir. *Imaginary Muslims* adlı eserinde pek çok sufünün gerçek hayatta yaşamadığını, onların sadece sufi yazarların uydurması olduğunu savunmuştur.

Animal and Shaman: Ancient Religions of Central Asia (New York: New York University Press, 2000) adlı eseri Orta Asya dinleri ve şamanlar hakkında antropolojik bir araştırmadır. Her ne kadar İslâm ve Hristiyanlık öncesi zamanlar hakkında bilgi verse de zaman zaman Bektaşilik gibi konulara az da olsa atıf yapmaktadır. Beklenenin aksine tasavvuf araştırmaları için çok da önemi bir eser değildir. Bunun sebebi Baldick'in orta Asya ile ilgili olarak *Imaginary Muslims: the Uwaysi Sufis of Central Asia* (London : I.B. Tauris, 1993,) adlı eseri yazmış olmasıdır. Zira bu eser adı üstünde Orta Asya'nın hayal ürünü veya mitolojik üveysileri hakkında yazılmıştır. Bu eserinde de o diğer eserlerinde olduğu gibi İslâm tasavvufunun eklektik bir yapıda olduğunu, konularını, kutsal insanlarını başka dinlerden özellikle de Budizm, Şamanizm gibi kültürlerden aldığını iddia etmektedir.

Sonuç

İngiliz oryantalizmi kıta Avrupa'sında en yaşlı oryantalizm sayılabilir. İngilizler başlangıçta deniz yolu ile dünya milletleri ile kolay ilişki kurabildiğinden, daha sonraları da sömürgecilik yoluyla İslâm âleminin hemen hemen tüm merkezlerine ulaştıklarından bu sahada ön almışlardır. Sadece tasavvuf değil İslâm'ın diğer tüm bilim dalları ile ilgili yüzlerce eser kaleme almışlar ve bu çalışmalarını sadece akademik olarak değil siyasi, ticari ve askeri olarak da ustalıkla kullanmışlardır. Niyetleri ne olursa olsun yine de tasavvuf araştırmaları sahasına yaptıkları katkılar inkâr edilmez. Bununla beraber onların eserleri dikkatle okunmalıdır, maalesef İslâm ülkelerinin pek çok yerinde oryantalistlerin, Kur'an, hadis, peygamber, vahiy hususundaki görüşleri tartışılmaz birer gerçek gibi kabul görmekte, akademik

52 Julian Baldick, *Mistik İslâm: Sufizme Giriş*, (trc. Yusuf Said Müftüoğlu), İstanbul: Birey Yayınları, 2002.

sahada ilerlemek isteyenler bu görüşleri kendilerininmiş gibi savunmaktadırlar. Keşke bunu yaparken oryantalistler kadar ciddi olsalar ve iddialarını ispat için gerekli olan dilleri öğrenebilselerdi. Zira hayatları hakkında bilgi veremediğimiz bu oryantalistlerin çoğu en az on dili okuyup yazabilmektedir.

Günümüze gelindiğinde tasavvuf sahasındaki araştırmaların merkezi yavaş yavaş İngiltere'den daha batıya, ABD'ye doğru kaymaktadır. Ortadoğu ve İslam âlemi ile yakından ilginin bir sonucu olarak Oryantalist çalışmalar Amerika'da daha çok destek görmektedir. Birkısmı Amerika'ya göç etmiş Seyyid Hüseyin Nasr gibi Müslümanların gayretleri ile tasavvuf araştırmaları William Chittick, Carl W. Ernst, Bruce B. Lawrence, Miryam Cook, John Renard, James Moris, Winsten Corner, Hamid Algar, Vincent J. Cornell, AnnemarieSchimmel, Coleman Barks, Kabir ve Camille Helmski gibi şahısların katkıları ile güçlü bir akademik seviyeye ulaşmıştır.

İngiliz Oryantalistlerinin Tasavvuf Araştırmalarına Katkıları

Süleyman DERİN

Özet

Batı âleminin İslam ile karşılaştığı ilk günden itibaren sufilere karşı özel bir ilgisi olmuştur. Hatta denilebilir ki tasavvufun diğer ilimlerden farklı bir ilim dalı olduğunu oryantalistler bizden önce fark etmiş, İslam âleminde de tasavvuf sahasının müstakil ilim dalı olmasına dolaylı olarak katkıda bulunmuşlardır. Özellikle denizci bir millet olan İngilizler, İslam âleminin her bölgesine rahatlıkla ulaşmış, tasavvuf araştırmalarına daha fazla katkıda bulunmuştur, öyle ki, tasavvuf klasiklerinin pek çoğu onlar tarafından batı dillerine tercüme edilmiştir. İngiliz oryantalistlerin eserleri de sırası ile diğer önemli dillere tercüme edilmiş ve tüm dünyaya yayılmıştır Bu makale, seyyah, asker, tüccar, din adamı, ilim erbabı olmak üzere farklı motivasyonlarla araştırma yapan oryantalistlerin tasavvuf sahasına yaptığı katkıları ele almaktadır. Makalemiz 12. yydan 20.yyyla kadarki dönemin önemli şahsiyetlerini ve eserlerini kısaca ele almıştır.

Anahtar Kelimeler: Oryantalistler, tasavvuf, İngiliz Oryantalizmi, tasavvuf literatürü,

The Contribution of British Orientalists to Sufi Studies

Süleyman DERİN

Abstract

The Western world had a special interest in the Sufis from the early days of their encounter with the Muslims. It could even be argued that it was the Orientalists, who first established Sufism as a separate field of scholarly research and hence contributed to the evolution of Sufism as a field of science. The British, in particular, reached to the furthest corners of the Islamic world as expert mariners and contributed greatly to the studies on Sufism. They translated most of the Sufi classics into English. These works, in turn, were translated into other European languages. This article will analyze the contribution of various Orientalists to this field as travelers, soldiers, merchants, scholars and missionaries with different motivations from the 12th to the 20th centuries.

Keywords: Orientalists, Sufism, British Orientalism, Sufi literature.